

Археологія. – 2013. – № 1. – С. 33–49.

6. Бунятян К. П. Поселення городоцько-здовбицької культури неподалік Острога / К. П. Бунятян, О. Л. Позіховський // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 82–101.
7. Винокур Й. Дослідження курганів доби бронзи у с. Дорогоці на Волині / Й. Винокур А. Гуцал, В. Мегей // Записки НТШ ім. Т. Шевченка. – Т. ССXXXV. Праці Археологічної комісії. – Львів, 1998. – С. 433–465.
8. Островський М. Поховання культури шнурової кераміки поблизу с. Ліпа Ровенської області / М. Островський // Археологія. – 1971. – № 2. – С. 60–63.
9. Пелецишин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Го-рині і Стиру / М. Пелецишин // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С. 160–192.
10. Пелецишин М. До питання про культурологічний процес на початку бронзової доби в межиріччі Західного Бугу і Стиру / М. Пелецишин // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1997. – Вип. VI. – Ч. 1. – С. 62–77.
11. Пелецишин М. Нові пам'ятники культури шнурової кераміки у верхів'ях Західного Бугу / М. Пелецишин, І. Михальчишин // Археологія. – 1987. – № 59. – С. 90–93.
12. Пелецишин М. Нові поселення стжижовської культури на Волині / М. Пелецишин // Археологія. – 1971. – № 1. – С. 89–103.
13. Романчук О. Пам'ятки доби бронзи в районі Полісся / О. Романчук // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 534–570.
14. Рудий В. Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Стрийщині в 2000–2001 роках / В. Рудий, В. Касюхнич, Г. Вітвицька // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. – Вип. 6. – С. 16–37.
15. Самолюк В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолюк // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26–37.
16. Свешников І. К. Городоцько-здолбицькая культура / И. К. Свешников // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (Энеолит, бронза и раннее железо) / [Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др.]. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 11–38.
17. Свешников І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. / І. К. Свешников. – К. : Наук. думка, 1974. – 206 с.
18. Свешников І. Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині / І. Свешников // *Studia archeologica*. – 1993. – № 1. – С. 23–31.
19. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) / В. Ткач // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571–709.
20. Kadrow S. *Kultura mierzanowicka: chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny* / S. Kadrow, J. Machnik. – Kraków, 1997. – 196 s.
21. Machnik J. *Stosunki kulturowe na pszelomie neolitu i epoki brązu w Malopolsce (na tle przemian w Europie środkowej)* / J. Machnik // *Materiały do prahistorii ziem Polskich*. – Warszawa, 1967. – Т. 3 (1).
22. Machnik J. *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Malopolsce* / J. Machnik. – Wrocław, 1966. – S. 60–79.
23. Machnikowie A. J. *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Gurze Klin» w Iwanowicach* / A., J. Machnikowie, K. Kaczanowski – Wrocław-Warszawa : Wyd. Pol. Akad. nauk, 1987. – 158 s.
24. *Pradzieje ziem Polskich* / Pod red. J. Kmiecińskiego. – Warszawa–Łódź : Wyd. PWN, 1989. – Т. 1. – Їз. 2. *Epoka Brązu i początki Epoki Żelaza*.
25. Zaręba P. *Kultura mierzanowicka, 1998–1999 [L'élémentaire des d'élémentaire]* / Paweł Zaręba. – Режим доступу: http://pl.wikipedia.org/wiki/Kultura_mierzanowicka.

**Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО,
Світлана ЛОКАЙЧУК, Зоя ШУМЕЙКО (Луцьк)**

ПІДСУМКИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Перші дослідження СК припадають на 30-ті роки ХХ ст., коли в Стжижуві неподалік від Грубешова (Польща) З. Подковінською проводились великі розкопки. У 1937 році на поселенні поблизу хутора Валентинова (с. Усичі) та містечка Торчина (за 20 км на захід від м. Луцька) велись роботи кунстошем Луцького музею Яном Фітцке. Результати досліджень в Стжижові опубліковано в 1960 році [19, s. 39–80], а в Торчині – в 1975 [17, s. 53–61]. У довоєнні роки на пам'ятках поліської зони збиралися матеріали О. Цинкаловським, опубліковані у 1961 році [16, s. 41–57].

Спочатку матеріали СК вважали артефактами культури шнурової кераміки, пізніше виділили в окрему групу [18, s. 8]. Стжижовську культуру виділив у 1959 р. А. Гардавський на підставі результатів розкопок 1930-х років.

Важливим кроком у пізнанні СК стали дослідження поховань у Грудку Надбужному (повіт Грубешів), проведені в 1956 році Я. Ковальчиком та Є. Глосіком. Цінні археологічні матеріали одержано під час розкопок Ю. Захарука поблизу с. Ставок теперішнього Луцького району на високому місці правого берега р. Стир, де досліджено 128 мІ і при цьому виявлено невелику землянку, яму та поховання [1, с. 23], одержано значну колекцію кераміки та крем'яних виробів. Інформацію про її дослідження автор подав у двох публікаціях – «Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волини» (1957 р.) та «Новое джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині» (1961 р.).

Важливо підкреслити, що пам'ятка належить до одношарових і досліджена на належному рівні. Вона віднесена до стжижовської культури, незважаючи на те, що монографічна праця Є. Глосіка «Kultura strzyjowska» з'явилася лише в 1968 році і після того було поставлено всі крапки над «і» з приводу цієї культури. Дослідникам у той час важко було зорієнтуватися в різних комплексах матеріалів, що мали кераміку зі шнуровим декором. Ю. Захарук писав про «так звану стжижовську групу культури шнурової кераміки» [1, с. 41], що вказує на відсутність однозначного розуміння цього етнокультурного феномена – група чи культура. Лише після досліджень Ю. Захарука в с. Попівцях Тернопільської області та згадуваному вище с. Ставок поблизу Луцька, К. Берняковича в Кавському, І. Свешнікова у Здовбиці стало зрозуміло, що на Прикарпатті та Волині була «не одна група пам'яток культури шнурової кераміки» [1, с. 22], а кілька культур.

Отже, спираючись на власні дослідження та студії А. Гардавського, Є. Глосіка [18, s. 7–117], Я. Гурби, З. Подковінської, Т. Сулімського [20, s. 226–243], Ю. Захарук відніс групу пам'яток зі шнуровою керамікою, у тому числі поселення Ставок, до стжижовської культури [1, с. 23].

У Рівненській області дослідження стжижовської культури проводив І. Свешніков поблизу сіл Зозів, Великий Олексин, Муравиця [12]. Крім цього, матеріали СК були виявлені В. Ауліхом у 1966 році біля с. Білів Рівненської області.

У 1965 році М. Пелещишин здійснив розкопки в басейні р. Сарни на схід від м. Торчин та с. Усичі (хут. Валентинів), де у 1937, 1938 рр. проводив роботи Я. Фітцке. Біля с. Усичі, було закладено розкопи – № 1 (240 мІ), № 2 (50 мІ). В розкопі № 1 відкрито дві напівземлянки, 8 ям та 1 поховання СК [8, с. 89–90]. Поблизу м. Торчина досліджено 160 мІ площі поселення і відкрито дві ями. За 20 м на схід від розкопу в закладеній траншеї виявлено споруду [8, с. 89, 100].

У 1968 році вийшла єдина на сьогодні монографія, присвячена стжижовській культурі. Її автор Єжи Глосік зумів об'єднати відомі на той час дані і з території південно-східної Польщі, і з північно-західної України.

Роботи, проведені поблизу с. Ставок (Ю. Захарук), Торчина (М. Пелещишин), сіл Зозів, Великий Олексин, Муравиця (І. Свешніков), значно збагатили джерельну базу СК (вивчалися закриті однокультурні комплекси), дали більш повне уявлення про регіональні особливості кераміки, крем'яні, кістяні, кам'яні знаряддя праці, про остеологічні матеріали, а також заглиблення – ями, житлові об'єкти. На цій основі вже можна було робити попередні узагальнення щодо особливостей господарства, матеріальної культури носіїв СК у названих вище пунктах [14, с. 172–176; 10, с. 68–74]. Завдяки працям Я. Фітцке (Торчин, Великий Боратин) та інших згадуваних вище дослідників поповнилися знання про поховальний обряд населення СК [12, с. 124].

У 70–80 рр. ХХ ст. І. Р. Михальчишиним проводилися археологічні розвідки на правому березі р. Західний Буг в кількох районах Волинської та Львівської областей. При цьому було виявлено десятки пам'яток та артефакти різних культур доби бронзи, у тому числі епішнурових культур: городоцько-здовбицької, межановицької, стжижовської. Подібних масштабних досліджень в цій прикордонній зоні за останні півстоліття поки що не було.

З 1972 року до вивчення бронзового віку Полісся у межах річки Сиру та Горині долучився Г. Охріменко, який в басейні р. Корми – правої притоки Стиру, та р. Млинок – лівого доплаву Горині, виявив кущ пам'яток, до яких належать такі поселення та поховання: Ничогівка (уроч. Землянки), Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле, Дубок, Гаєвське, Неріччя, Хмельове, Бирча), Гораймівка (уроч. На Куту, Берестянське) в Маневицькому районі Волинської області та Осова (уроч. Кошарки, Осокори, За Корчі, Ожгове, Криничка Перша, Криничка Друга), Великий Мідськ (уроч. Береззе), а також Золотолин Костопільського р-ну та в інших місцях, зокрема Заслуччя Дубровицького р-ну Рівненської обл.; по обох берегах р. Путилівки неподалік від м. Цумань Ківерцівського району, с. Тур Ратнівського, с. Затишшя (розвідки В. Артюха) Шацького р-ну Волинської обл. Всього відкрито понад 20 пам'яток в той час, коли матеріали СК у зандровій зоні (особливо кераміка) були майже невідомі (рис. 1). Зібрана в межах річки Стиру та Горині (басейні річок Кормин та Млинок) колекція кременів, кам'яних

Рис. 1. Карта окремих пам'яток стужишовської культури: 1 – Бужанка; 2 – Литовеж; 3 – Заріччя; 4 – Володимир-Волинський; 5 – Зимно; 6 – Бубнів; 7 – Фалемичі; 8 – Тур; 9 – Торчин II; 10 – Торчин; 11 – Валентинів; 12 – Шепель; 13 – Іванчиці; 14 – Буків; 15 – Рокіні; 16 – Байв; 17 – Полонка; 18 – Гірка Полонка; 19 – Голишів; 20 – Боратин (Великий); 21 – Маяки; 22 – Жидичин; 23 – Вишків; 24 – Сокиричі; 25 – Гнідава; 26 – Підгайці; 27 – Ставок; 28 – Торговиця; 29 – Люб'язь; 30 – Башлики; 31 – Цумань; 32 – Клевань; 33 – Ничогівка; 34 – Гораймівка; 35 – Майдан-Липно; 36 – Осова; 37 – Осова II; 38 – Великий Мідський; 39 – Золотолін; 40 – Заслуччя

виробів та особливо кераміки (біля 200 фрагментів і розвалів посуду) є найбільшою з теренів Полісся.

Таким чином, донедавна пам'ятки стужишовської культури були відомі переважно в межах Люблінсько-Волинської височини [12, с. 120; 10, с. 60, рис. 17]. Станом на 1974 р. І. Свешніков називає 62 місцевості, де відомі пам'ятки СК, у т.ч. на Західній Волині близько 45. З них 43 поселення, 22 могильники та окремі поховання, 7 випадкові знахідки, скарби металевих речей у селах Стеблівці та Липа Рівненської обл. [12, с. 119–120].

У зоні Полісся до 1980-х рр. відомі були лише деякі пам'ятки СК (наприклад, у с. Колки Сарненського р-ну, м. Ковель [18] та ін.) і складалося враження про їх незначну кількість. Так подано й на карті І. Свешнікова [12, с. 120, рис. 41]. Проте, як показали розвідки Г. Охріменка, проведені у 80–90-ті роки ХХ століття, поліський ареал поширення пам'яток СК значний, хоч, в більшій або меншій мірі, охоплює всього шість поліських районів: Маневицький, Ківерцівський, Рожищенський у Волинській області, Костопільський, Рівненський та Володимирецький на Рівненщині. Тут носії СК заселяли басейни середніх та невеликих річок: Стиру, Кормину, Путилівки, Конопельки, Млинка. Інші пункти з незначною кількістю матеріалів розпорошені в більш північних частинах Прип'ятського Полісся, у тому числі, за даними М. Кривальцевича, на території Білорусі [3, с. 83].

До цього потрібно додати, що поселення та їх сліди виявив пізніше у 1987 році В. Конопля в Рожищенському р-ні Волинської обл. Ще раніше, 1985 року, поблизу с. Осова відкрито житло стужишовської культури з багатими археологічними матеріалами – керамікою та крем'яними виробами. У 2005 році в піщаному кар'єрі біля с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле) Г. Охріменком проводились рятівні розкопки,

в ході яких відкрито яму та житло СК, а також кераміку, крем'яні знаряддя.

В даний час кількість пунктів, пов'язаних з перебування носіїв СК лише в межах Волинської та Рівненської областей перевищує 100. Вони описані в публікаціях В. Ткача [15, с. 571–712], В. Самолюка [9, с. 58–72], Г. Охріменка [5, с. 425–456; 7, с. 278–287; 6, с. 404–413]. Це поселення, поховання, окремі знахідки. Одношарових пунктів відомо мало: Фалемичі, Ставок, Милуші, Торчин, можливо, Усичі II (останні дві виявлені М. Пелешцишиним) [8, с. 89–103]. Переважно відомі багатшарові пам'ятки.

Значна кількість нововідкритих пам'яток з'явилася завдяки розвідкам В.Ткача в середній течії р. Іква [6, с. 404–413], С.Терського та інших в басейнах річок Путилівка та Козулька, Стубла. Це Перемилівка, Тушебінь, Косарево, Пересопниця та ін.

Питання крем'яного виробництва стжижовської культури – це не лише чи не найважливіша галузь їхнього господарства, це, ймовірно, ключ до розуміння міжетнічних стосунків. Згадаємо, що в житлах біля с. Перевередів Млинівського району Рівненської області (досліджених І. Свешніковим та В. Коноплею) знайдені разом матеріали СК та БК (бабинської або багатшарової культур); в житлах-майстернях у Волиці-Страклівській – (окраїна м. Дубна, розкопки В. Самолюка) разом були керамічні вироби СК, ГЗК, МК, окремі фрагменти БК, подібна ситуація спостерігалася в житлах Зозова II – фрагменти посуду СК та БК знайдені поряд. В басейні найбільш багатій на крем'яну сировину Волині р. Ікви, за даними В. Ткача (2007), носії СК, МК, БК часто проживали поруч, створюючи керамічні вироби з рисами двох культур: СК та МК, СК та БК тощо. Обмін крем'яними виробами теж носив, безперечно, міжетнічний характер, стаючи інструментом досить далекосяжного обміну не лише крем'яними виробами, а й іншими культурними надбаннями.

І. Свешніков писав що до пам'яток СК належить більшість волинських крем'яних майстерень [10, с. 69]. Хоча це питання є складним і часто встановити культурну належність місць виробництва кременю непросто. Так само, як і визначити пріоритет серед трьох епішнурових культур Волині (МК, ГЗК, СК) у кременевиробництві. Можна припустити, що першість у виготовленні знарядь способом «збереження основи» належить МК. Не виключено, що і носії ГЗК були в цьому також на високому рівні і теж у ранній період. Але майстри СК, включившись у процес виробництва дещо пізніше від двох попередніх, зробили його найбільш масовим, досконалим, високоспеціалізованим, досить продуктивним, таким, що в усьому не поступалося виробникам МК, ГЗК. Проте всі ці питання досить складні (надскладні). Майстерні в Хрінниках були також значними і належали в зазначений (епішнуровий) період носіям МК, хоча раніше тут працювали кременярі КЛСК та майже всіх волинських енеолітичних культур. Однак найбільшим центром крем'яного виробництва СК була, напевно, Волиця-Страклівська (Дубно) [9, с. 58–72]. В. Конопля називає такі майстерні СК: Млинів I, Млинів II, Млинів III, Млинів IV, Береги, Перевередів (два останні пункти за 3–4 км від Млинова), Війниця, Торговиця, Аршичин. Так, за В. Коноплею, у Млинові III виготовляли серпи сегментоподібного типу, наконечники списів листоподібної форми, а в Перевередові – серпи, підтрикутні клиноподібні сокири (лінзоподібні в перетині). З поданої дослідником таблиці видно, що в Перевередові під час розкопок жител СК знайдено 21 серп, 28 сокир [2, с. 30].

В 1975 р. І. Свешніковим та В. Коноплею у Муравиці (Млинів) відкрито майстерню СК, де було зібрано більше 10 тис. крем'яних відщепів (близько 300 кг). Там виготовляли серпоподібні ножі, наконечники списів [13, с. 75; 11, с. 370–371].

В монографії І. Свешнікова сказано, що в усіх об'єктах СК на поселенні Зозів II знайдено відбійники, відщепи, як і на більшості поселень цієї культури. Носії СК виготовляли найбільш досконалі крем'яні вироби, які поширювалися до лівобережжя Вісли, південної Балтики, Словаччини (Giosik, 1957, s. 350; Giosik, 1964, s. 249; Giosik, 1968, s. 140) [12, с. 141].

За підрахунками І. Маркуса, Г. Охріменка, крем'яні майстерні (дані різних дослідників) значаться на Західній Волині в 39 пунктах [4, с. 391–394, рис. 1].

Ареал поширення СК охоплює південну частину Західно-Волинського Полісся та північну частину Західної Волині, від р. Горинь до середнього басейну Західного Бугу (Люблінщина в Польщі). Південна межа перетинає верхню течію Західного Бугу, Стиру та Ікви, північна проходить в зоні Полісся приблизно по лінії Любомль, Ковель, Маневичі, Дубровиця.

На сьогодні тут відомо більше 80 поселень, 60 місць випадкових знахідок артефактів СК, 26 могильників та окремих поховань, п'ять скарбів речей [10, с. 68] та новіші доповнення.

В зоні Полісся про поселення говорити важко, здебільшого це були невеликі хутори з 2–3 розташованих на певній відстані об'єктів, або житла СК фіксуються на багатшарових пам'ятках, де є об'єкти ГЗК, ТКК та СК (Майдан-Липно–Кругле Поля, Золотин, Великий Мідськ–Гута та ін.).

Топографія розміщення пам'яток СК досить різноманітна: на високих берегах річок (Гнідава, Хрупань,

Рис. 2. Підгайці. Матеріали СК з поховання: 1-2, 4 – кераміка; 3 – крем'яний серп

Рис. 3. Торчин-2. Матеріали СК. Поховання №5: 1 – горщик; 2 – бочкоподібна посудина; 3-4 – серп; 5 – браслет

Рис. 4. Вироби катакомбної (1-4) та багатоваликової (5) культур: 1 – Вишків Луцький р-н Волинська обл.; 2 – Городок Рівненський р-н; 3 – Рівненська обл.; 4 – Хрінники Демидівський р-н; 5 – Перевередів Млинівській р-н Рівненська обл.

Рис. 5. Миски стажизівської культури: 1, 2 – Торчин Луцький р-н; 3 – Зимно Володимир-Волинський р-н Волинська обл.

Рис. 6. Кераміка стжижівської культури: 1 – Зозів; 2, 3 – Зозів II Рівненський р-н Рівненська обл. (за І. Свешніковим)

Рис. 7. Матеріали (кераміка і прикраси) стжижівської культури з поховання поблизу с.Шепель (за В.Баюком, В. Ткачем, Г.Охріменком, ДП «Волинські старожитності»)

Перевередів, Муравиця), на мисах, підвищеннях серед боліт, поблизу озер. Їх площа в лесовій зоні Волині могла досягати від 1,5 гектара (Валентинів, Торчин), до 2 і більше гектарів (Фалемичі, Гнідава). На 14 з них проводилися розкопки: Гнідава, Шепель (роботи ДП «Волинські старожитності»), Валентинів, Шепель (рис. 7), Лище, Коршів, Майдан-Липно Волинської обл., Зозів II (рис. 6), Озлів, Муравиця, Лопавше, Перевередів (рис. 4:5), Острів, Волиця Страклівська, Пересопниця Рівненської обл., Вільхова Львівської обл. [10, с. 68] та доповнення. При цьому виявлено житла (у т.ч. біля сіл Осова та Майдан-Липно на Поліссі) та ями різного призначення, крем'яні майстерні. На поселенні Зозів II досліджено три житла, в Озлієві – чотири, у Валентинові – два, в Муравиці, Торчині, Лище, Млинові – по одному. Вони склалися з заглиблених та наземних частин, були невеликих розмірів (приблизно 16мІ – Озлів III). Діаметр вогнищ міг становити 1 – 1,3 м [10, с. 68–69].

Ґрунтові могильники СК розташовувалися поблизу поселень або безпосередньо на них (Лище, Гнідава, Валентинів, Озлів, Підгайці (рис. 2), Торчин (рис. 3; рис. 5: 1,2)). В них виявлені скорчені або витягнуті скелети з різною орієнтацією голови. Відомі також підкурганні поховання (Великий Боратин, Торговиця, Городок (рис. 4: 2)), де виявлені поховання жінок та чоловіків в окремих ямах. В 1970 р. І. Свешніковим досліджено курган овальної форми (11x19 м, а висотою – 4,03 м [12, с. 127–128]). Подібної форми насипи зафіксовані на Волині ще в кількох пунктах і є, очевидно, продовженням поховальних традицій Причорномор'я доби бронзи. Найбільше ґрунтових поховань відкрито поблизу Торчина Луцького району [17, с. 53–62]. Кілька років тому поблизу Торчина Волинської області виявлено ще один могильник, знищений кар'єром. Окремі поховання СК відомі в Шпиколосах Львівської обл., Сьомаках, Черникові Волинської обл., Білеві, Волиці Страклівській, Білокриниці, Млинові, Могилянах, Озлієві Рівненської обл. Поховальні дарунки складаються з керамічних, кам'яних, крем'яних, кістяних виробів, мідних, бронзових прикрас [12, с. 135–136].

Стжижівська культура є оригінальним етнокультурним явищем, що постало внаслідок проникнення

на Волинь частини катакомбної культурно-історичної спільності (харківсько-воронезької групи) і сформувалася при взаємодії культур городоцько-здвобицької, межановицької, почасти кулястих амфор, пізніх груп шнурової кераміки, на Поліссі – з волинським неолітичним населенням (рис. 4).

Пам'ятки СК відомі як на Західній Волині, Люблінській височині, так і в зандровій зоні Полісся. Крем'яні знаряддя, зокрема серпи, сокири, ножеподібні пластини, скребла, виявлені на поселеннях та в похованнях, вказують на розвиток землеробства, скотарства. Успіхи майстрів у кременярстві зумовили далекоюсяжний обмін знаряддями праці та зброї (плоскі та лінзоподібні в перетині сокири, крем'яні серпоподібні ножі, кинджали, наконечники списів, стріл тощо). Найявніть досконалої зброї в похованнях: кам'яних сокир, наконечників списів, а також наконечників стріл у кістяках, вказує на збройні сутички та мілітарність обстановки.

Ареал поширення СК був відносно невеликим – від р. Горинь до Західного Побужжя (північна частина Волино-Люблінської височини та південне Полісся).

1. Захарук Ю. М. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині / Ю. М. Захарук // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* – К. : Академія наук УРСР, 1961. – Вип. 3. – С. 22–41.

2. Конопля В. Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи / Конопля В. // *Археологія.* – 1982. – № 37. – С. 17–31.

3. Кривальцьовіч М. Азярное I – паселішча епохи бронзи на прўначы Палесся / М. Кривальцьовіч. – Мінск, 1999. – 108 с.

4. Маркус І. Каменеобробні та кременеобробні майстерні на Західній Волині / І. Маркус, Г. Охріменко // *Волинський музей : історія та сучасність.* – Луцьк, 2009. – С. 391–397.

5. Охріменко Г. Особливості стжижовської культури Волині та Волинського Полісся / Г. Охріменко, М. Кучинко, Н. Склярєнко, І. Шовкович // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко та ін.* – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2007. – С. 425–456.

6. Охріменко Г. Пам'ятки стжижовської культури на Волині та Волинському Поліссі / Г. Охріменко, Н. Склярєнко, В. Ткач // *Нариси культури давньої Волині / [За заг. ред. Г. Охріменка].* – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – С. 404–413.

7. Охріменко Г. Стан вивчення пам'яток Стрижівської культури // Г. Охріменко, Н. Кубицька, С. Локайчук / *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Т. ССЛІІІ. *Праці Археологічної комісії.* – Львів, 2007. – С. 278–287.

8. Пелецишин М. Нові поселення стжижовської культури на Волині / М. Пелецишин // *Археологія.* – 1971. – № 1. – С. 89–103.

9. Самолюк В. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині / В. Самолюк // *Археологія.* – 2007. – № 3. – С. 58–72.

10. Свешников І. Стжижовская культура / І. Свешников // *Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (Энеолит, бронза, раннее железо) / Отв. ред. А. П. Черныш.* – К. : Наук. думка, 1990. – С. 68–74.

11. Свешников І. К., Конопля В. М. Раскопки и разведки в бассейне р. Иквы / І. К. Свешников, В. М. Конопля // *Археологические открытия 1976 года.* – М., 1977, с. 370–371.

12. Свешніков І. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери / І. К. Свешніков. – К. : Наук. думка, 1974. – 207 с.

13. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська область / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – К. : Наук. думка, 1982. – 116 с.

14. Стародавнє населення Прикарпаття та Волині. – К. : Наук. думка, 1974. – 286 с.

15. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви / В. Ткач // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Під заг. ред. Г. Охріменка.* – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2007. – С. 571–712.

16. Cynkałowski A. *Materialy do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego* / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – S. 41–57.

17. Fitzke J. *Cmentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczynie pod Luckiem na Wołynie* // *Wiadomości Archeologiczne.* – 1975. – S. 53–61.

18. Głosik J. *Kultura strzyżowska* / J. Głosik // *Materialy starożytne.* – Wrocław- Warszawa-Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1968. – № 11. – S. 7–117.

19. Podkowińska Z. *Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin w latach 1935-1937 i 1939* // *AP.* – 1960. – T. 5. – S. 39–80.

20. Sulimirski T. *Polska przedhistoryczna* / T. Sulimirski. - Londyn : University, 1957–1959. – Cz. II. – S. 84–257.